

Ziya Paşa'nın Terkib-i Bendi

Coşkun AK*

ÖZET

Birinci dönem Tanzimat Edebiyatımızın güçlü temsilcisi Ziya Paşa'nın bu eseri, yine edebiyatımızın güçlü şairlerinden Bağdatlı Ruhi'nin Terkib-i Bendine nazire olarak yazılmıştır. Şekil eskiliğine rağmen, ruh ve mana yeniliği ile, yepyeni fikirleriyle sahibine haklı bir ün sağlayan eser yıllar boyu sevilip, okunmuştur.

SUMMARY

Ziya Paşa's Terkib-i Bend

This work of literature by Ziya Paşa who is the capable representative of the first period of our literature of Tanzimat was written as an imitation of the poem "Terkib-i Bend" of Ruhi, a native of Baghdad, who is also one of the powerful poets of our literature. Although it was old in form, the work, which made the author gain a just fame with its richness in spirit and meaning, and with its quite new ideas, has been loved and read for years.

Bağdatlı Rûhi'nin,

Sanman bizi kim şîre-i ungûr ile mestiz

Biz ehl-i harâbâtmanız mest-i elestiz

beyti ile başlayan ünlü Terkib-i Bendine nazire olarak kaleme alınan Ziya Paşa'nın bu eseri, şekil bakımından olmasa da ruh ve manâ itibarıyla yepyeni fi-

* Prof. Dr.; U.Ü. Necatibey Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Öğretim Üyesi.

kirler getirmiş ve şairine büyük bir ün kazandırmıştır. Eserin bazı yerlerinde devrin idarecilerine, ileri gelenlerine Paşa'nın sert tenkitlerini içine alan, bazı yerlerinde de Tanrıya teslim olmuş bir ruhun terennümlerini kapsayan beyitlere rastlandığı gibi, halk arasında çok sevilen, atasözü gibi dilden dile dolaşan beyitleri de görmek mümkündür.

Muallim Naci'nin aslından güzel bulduğu Terkib-i Bend'de Ziya Paşa, yer yer Bağdatlı Rûhi'yi gölgede bırakacak kuvvetli söyleyişler ortaya koymasına rağmen, yer yer de Rûhi'nin gerisinde kalmıştır. Rûhi'nin eserine, yukarıda belirtilen beyitle muhteşem denilecek bir girişle başlamasına karşılık Paşa,

Sâki getir ol bâdeyi kim mâye-i cândır
Ârâmdih-i akl-ı melâmetzedegândır

"ey içki sunan, canın mayası olan ve ayıplanmış, eziyete uğramışların aklını dindiren, onlara huzur veren o şarabı getir."

beytiyle eserine başlıyor. Bendin devamında rintlerle zahitlerî karşı karşıya getiren Ziya Paşa, yer yer felekten serzenişlerini, endişelerini de dile getirerek, herkesce çok beğenilen ve yıllar boyu dillerden düşmeyen şu beyitle bu bölümü noktalyor:

İç bâde güzel sev var ise akl ü şuûrun
Dünyâ var imiş sûreti ammâ ki yamandır

"Bu tersine dönen felek benim anladığım felek ise, görünüşü güzeldir ama kendisi yamandır."

beyti Fuzûli'nin,

Yahşi görünür sûreti mehveşlerin ammâ
Yahşi nazar ettikce serencâmı yamandır

beytini ne kadar da anımsatıyor.

Ziya Paşa Terkib-i Bend'in ikinci bölümünde; dünyanın gidişinden, geçiciliğinden, insanlara sürekli acı ve ıstırap verdiğinden bahsederek sözü insanlar arasındaki düşmanlığa getiriyor. Ardından dünyanın sırlarla dolu bu gidişi karşısında hayretlerini, meraklarını gizleyemiyor ve Tanrıya sığınıyor. Bente yer alan,

Bin ders-i maârif okunur her varakında
Yârab ne güzel mekteb olur mekteb-i âlem

"Her yaprağında binlerce bilgi dersi okunur; Tanrım bu dünya mektebi ne güzel mekteptir."

beytinin güzelliği yanında, Bağdatlı Rûhi'de geçen ve asırlarca dillere destan olan şu beyitte ne kadar güzeldir:

Sihhat sonu derd olmasa vuslat sonu hicrân
Nûş âhiri niş sûr âhiri mâtem

Üçüncü bente tamamen Tanrıya yönelen Ziya Paşa, onun kudreti karşısında yaratılanların aczini, bahsettikleriyle kâinattaki her zerreye hayat ver-

diğini, ancak dünyada yalnızca zalimlerin rahat ettiğini, mazlumların ise hep-
nik düştüğünü belirtir:

Eyler keremin âteşi gülzâr Hafîle
Mağlûb olur peşşeye Nemrûd-i mübâhi
Zâlimleri adlin ne zamân hâk edecektir
Mazlûmların çıkmadadır göklere âhi

"Senin lutfun İbrahim Peygambere ateşi gülbahçesi eyler, kendisiyle sürekli övü-
nen Nemrut, İbrahim Peygamberi yakmak istemiş, Tanrının emriyle ateş gül bah-
çesi olmuştur. Nemrut bir sineğin sokması sonucu ölmüştür, bir sivrisineğe mağ-
lup olur."

"Senin adaletin zalimleri ne zaman toprak edecektir, oysa zulüm görenlerin âhla-
rı göklere çıkmaktadır."

Bendin sonunda Paşa, âdetâ Tanrıdan hesap sorar gibidir. Herşeyin on-
dan geldiğini belirterek sonunda eteğine yapışacağını söyler:

Güfti bikün ü bâz zeni seng-i melâmet
Dest-i men ü dâmân-ı tu der rûz-ı kıyâmet

"Tanrım kulunu yap diye teşvik ediyor, sonra ayıplama taşıyı atıyorsun, kıyamet
günü benim elim senin eteğinde olacaktır."

Bu ve buna benzer söyleyişler, Bağdatlı Rûhi'de en güzel şeklini bul-
muştur demek sanırım yanlış olmaz:

Dersin ki bugün eylemeyen yarın eder zevk
Çok mu iki gün bendelerin eyleye işret
Hâcetlerimiz kâdir iken kılmağa hâsıl
Salmak kereminden ferdâya ne hâcet
Nâçâr çeker halk bu mihnetleri yoksa
Âdem kara dağ olsa getirmez buna tâkat
Hâlin kime açsan sana der hikmeti vardır
Öldürdü bizi âh bilinmez mi bu hikmet

Dördüncü bent, Ziya Paşa'nın fani dünya ile ilgili görüşlerini kapsamak-
tadır. Dünya geçicidir, dünyaya gelen onun bela yağmurundan kendisini kurtara-
maz. İnsan için rahat yaşamak söz konusu değildir. Önemli olan kanaat sahibi
olmaktır. Her işin başı adalettir, bilgidir. Ancak dünyada bilgili, faziletli, akıllı
insanların değeri bilinmez. Bu yüzden onlara dünyada rahat yüzü yoktur. Bunun
neden böyle olduğunu, Tanrının sırlarını araştırmak, çözmek insan aklının işi
değildir. Onun yüce san'atı karşısında hayretle seyretmekten başka yapacak bir
şey yoktur.

Bentte geçen,

Bir katre içen çeşme-i pür-hûn-ı fenâdan
Başın alamaz bir dahi bârân-ı belâdan

"Faniliğin kan dolu çeşmesinden bir damla içen (dünyaya gelen insan), başını bir daha bela yağmurundan alamaz."

Bî-baht olanun başına bir katresi düşmez
Bârân yerine dürr ü güher yağsa semâdan

"Gökyüzünden yağmur yerine inci ve mücevher yağsa, talihsiz olanın başına bir damla bile düşmez."

İdrâk-i meâli bu küçük akla gerekmez
Zîrâ bu terazu o kadar sikleti çekmez

"Tanrının hikmetini, yüce konuları anlamak bu küçük akla gerekmez, çünkü bu terazi o kadar ağırlığı çekemez."

gibi güzel ve güçlü söyleyişler, nesilden nesile, dilden dile söylenip durmuştur.

Beşinci bende dünyanın geçiciliğini, vefasızlığını, kimseye yar olmadığını belirterek başlayan şair, hür olmak isteyen insanın zevk ya da keder kaygısı içinde olmaması gerektiğini söyler. Ardından, kimseyi beğenmeyen, kendilerinden başka bilgin, kendilerinden başka idareci görmeyen insanlara çatarak Tanrıya sığınır. Bu bendin âdeta atasözü olmuş beyitlerini aşağıya alıyoruz:

Seyretti havâ üzre denir taht-ı Süleymân
Ol saltanatın yeller eser şimdi yerinde

"Süleyman Peygamberin tahtının havada dolaştığını söylerler, şimdi o saltanatın yerinde yeller eser."

Yıldız arayıp gökte nice turfa müneccim
Gaflet ile görmez kuyuyu rehğuzerinde

"Nice acemi müneccim-yıldız ilmiyle uğraşan, yıldızların hareketinden bir takım hükümler çıkararak- gökte yıldız arar da dalgınlığından yolu üzerindeki kuyuyu bile görmez."

Âyinesi iştir kişinin lâfa bakılmaz
Şahsın görünür rütbe-i akl-ı eserinde

"Kişinin aynası yaptığı iştir, lafına bakılmaz. Onun aklının derecesi eserinde görünür."

Ziya Paşa, altıncı bendine yöneticileri karşısına aldığı şu beyitle girer:

Gadrede reâyâsına vâli-i eyâlet
Dünyâda vü ukbâda ne zillet, ne rezâlet

"Bir valinin halkına zulmetmesi, dünyada ve ahirette ne büyük alçaklık, ne büyük rezilliktir."

Haksızlık yapan yöneticiler, bu bentte Paşa'nın büyük bir hışmına uğralar. Hak, hukuk kavramlarını hiçe sayarak sadece kendi çıkarlarını düşünenlere, bunun için din, ırz ve namusunu âlet edenlere lânetler yağdıran şair ikiyüzlülüğün, yalancılığın, hırsızlığın, dirayetsiz idarecilerin, sahtekârların karşısında şaşkınlığını gizleyemez:

Kadı ola davacı vü muhızr dahi şâhid
Ol mahkemenin hükmüne derler mi adâlet
Ekser kişinin sûretine sûreti uymaz
Yârab bu ne hikmettir İlâhi bu ne hâlet

"Hâkim davacı, mübaşir de şahit olunca o mahkemenin hükmüne adalet derler mi? Ekseri insanların içi dışına uymaz, Tanrım bu ne hikmettir, bu nasıl durumdur."

Yedinci Bent, yine dünyanın geçiciliğini, mevkiye, makama bel bağlamanın boşuna bir çaba olduğunu, zalimlerden de bir gün hesap sorulacağını, gerçeği boş sözlerle değiştirmenin imkânsızlığını anlatan beyitleri kapsar. Dünyada herşeyin insanlar için olduğunu, dert ile çarenin, keder ile sevincin, sıkıntı ile mutluluğun birbirini tamamladığını, namuslu, doğru insanların da başlarına olmadık işler gelebileceğini hatırlatan Paşa, belalardan ancak sabırla sıyrılabileceğini insanlara öğütler.

Sekizinci Bent,

Her şahs-ı harîmi Hakka mahrem mi sanırsın
Her taç giyen çulsuzu Edhem mi sanırsın

"Her yakın dostunu Tanrıya da yakın mı sanırsın, her taç giyen çulsuzu Ethem - Tanrı aşkı uğruna tacını tahtını terkededen mutasavvif - mı sanırsın."

beytiyle başlamaktadır. Paşa bu bentte yine ikiyüzlü insanlara çatıyor. Onlara güvenmenin sonunun hüsrana olacağını belirterek, dünyaya umutsuz nazarlarla yöneliyor. Artık onun insanlara güveni kalmamıştır. Hatta insan denecek insanı bulmakta imkânsızdır. Aslında, mutlu görünen, bir makam sahibi olanlar da göründükleri gibi değildir. Herkesin bir derdi, herkesin bir sıkıntısı vardır. Hastalığın önce teşhisi, sonra tedavisi gereklidir. Kibirli olmak, bulduyuyla yetinmek, insanlara yakışan davranış biçimi olamaz. İnsanları aşağılayıcı bir tavır takınmakta doğru değildir. Onların içinde ne cevherler olduğunu her zaman hatırlamak yerinde olur.

Bu düşüncelerin yoğun etkisinden kendini bir an sıyıran şair sonuçta yine Tanrıya sığınır:

Allaha tevekkül edenin yâveri Haktır
Nâşâd gönül bir gün şâd olacaktır

"Elinden geleni yaptıktan sonra gerisini Tanrıya havale edenin yardımcısı Tanrıdır; bir gün gelecek ki mutsuz gönül mutlu olacaktır."

Dokuzuncu ve onuncu bentler, Ziya Paşa'nın düşüncelerinin ve fikirlerinin doruk noktaya çıktığı beyitlerle örülüdür. Aralarında yer yer Bağdatlı Ruhi'yi hatırlatanları yanında, onu halkın nazarında ön plana çıkararak, yıllarca dilden dile söylene gelen âdetâ atasözü mahiyeti kazanmış beyitleri de görmekteyiz. Bu bentlerdeki düşünce ve fikir olgunluğu, söyleyiş inceliği, anlam derinliği, "okuyucuların büyüleyici" bir özellik taşımaktadır. Bunları okuyup da derin derin düşünmemek, bu düşüncelerin enginliklerinde kendinden geçmemek, ardından

sonsuz bir zevke kapılmamak, insanın elinde değildir. Günümüzde de geçerliliğini koruyan bu güzel söyleyişlerden bazılarını aşağıya alıyoruz:

Dokuzuncu bentten,

Pek rengine aldanma felek eski felektir
Zîrâ feleğin meşreb-i nâsâzi dönektir

"Feleğin rengine pek aldanma, o eski felektir. Çünkü düzensiz yaratılışı, huyu döneklidir."

Allaha sığın şahs-ı halîmin gazabından
Zîrâ yumuşak huylu atın çiftesi pektir

"Yumuşak görünümlü kişilerin öfkesinden Tanrıya sığın; çünkü yumuşak huylu atın çiftesi sert olur."

Bed-asla necâbet mi verir hiç üniforma
Zer-dûz palan ursan eşek yine eşektir

"Aşlı kötü olana, soysuza üniforma hiç soyluluk verir mi? Altın işlemeli eyer takımı da vursan eşek yine eşektir."

Bed-mâye olan anlaşılır meclis-i meyde
İşret güher-i âdemi temyize mihektir

"Mayası kötü olan içki meclisinde anlaşılır. İçki insanın değerini ortaya çıkaran bir ölçü taşıdır."

Nush ile yola gelmeyi etmeli tekdîr
Tekdîr ile uslanmayanın hakkı kötüektir

"Öğüt ile yola gelmeyi azarlamak, cezalandırmak gerekir. Ceza ile uslanmanın hakkı kötüektir."

Affile mübeşşer midir eshâb-ı merâtib
Kânûn-ı cezâ âcize mi hâs demektir

"Rütbe, makam sahipleri affile müjdelenmişler midir? Ceza kanunu, yasalar yalnız acizler, kimsesizler için mi geçerlidir."

Milyonla çalan mesned-i izzete ser-efrâz
Birkaç kuruşu mürtekinin câyı kürektir

"Milyonla çalanlar şeref basamaklarında baş çekmektedirler. Oysa birkaç kuruş çalanın yeri ise kürek cezasıdır."

İmân ile din akçedir erbâb-ı gınâda
Nâmus u hamiyet sözü kaldı fukarâda

"Zenginler için iman ile din, yalnız paradır; namus ve insanlık sözü ancak fakirlerde kaldı."

Onuncu bentten,

İkbâl için ahabâbı siâyet yeni çıktı
Bilmez idik evvel bu dirâyet yeni çıktı

"Kendisine iyi bir yer, iyi bir makam, iyi bir gelecek edinmek amacıyla dostları kötölemek yeni çıktı. Önceden böyle şeyler bilmezdik; bu anlayış yeni çıktı."

Sirkat çoğalıp lafz-ı sadâkat modalandı
Nâmus tamam oldu, hamiyet yeni çıktı

"Hırsızlık çoğalıp 'sadâkat' kelimesi moda oldu. İnsanlarda doğruluk yok, sadece sözünü etmek modası var. Namus tamamlandı, kalmadı; insanlık, mertlik sanki yeni çıktı."

Âciz olanın ketm olunur hakk-ı sarîhi
Mahmîleri her yerde himâyet yeni çıktı

"Gücsüz olanın açıkça görülen hakkı verilmez. Güçlü olanları, arkası olanları her yerde korumak yeni çıktı."

Eyvah bu bâziçede bizler yine yandık
Zirâ ki ziyan ortada bilmem ne kazandık

"Eyvah, bu oyunda bizler yine yandık; işte zarar ortadadır, bilmem ki ne kazanmış olduk."

Bağdatlı Rûhi'nin,

Sanman bizi kim şîre-i engûr ile mestiz
Biz ehl-i harâbâtmanız mest-i elestiz

beytiyle başlayan bendini hatırlatan onbirinci bendine Ziya Paşa şu beyitlerle giriyor:

Zâhirde görüp bizleri sanma ukalâyız
Biz bir sürü âkil sıfatında budalâyız

"Dış görünüşe bakıp da bizleri akıllılardan sanma; biz akıllı görünümünde bir sürü budalayız."

Bentte yer alan,

Yârân-ı vatandan bizi özler bulunursa
Düştük sefer-i gurbete muhtâc-ı duâyız

"Vatandaki dostlardan bizi özleyen bulunursa, biz gurbet seferindeyiz, dualarının muhtacıyız."

beyti de Rûhi'nin,

Rûhiyi eger bir sorar ister bulunursa
Dirlerse buluşdun mı o bî-berk ü hevâya
Koyduk vatanı gurbete bu fikr ile çıkdık
Kim renc-i sefer bâis ola izz ü alâya

beyitlerinin bir sentezi gibidir. Ayrıca bu bentte Paşa, dervişâne düşünceleri yanında, kaderine razı olmuş bir eda içerisinde diğer görüşlerini de sıralayarak bu bölümü noktalyor.

Onikinci ve son bentte ise Ziya Paşa, daha önce söylemiş olduğu fikirlerinin adeta tekrarını yapar gibidir: Dünyada âdil olmaktan daha iyi bir meziyet

yoktur. Kişi itibar görmek istiyorsa başkalarının haklarına saygı göstermelidir. İncinmemek için başkalarını incitmekten çekinilmeli, nefsin ve arzuların esiri olunmamalı, gerçeği yansıtmayan sözlere kulak asılmamalıdır. Kişi ekşiğini bilecek, başladığı işi bitirecek ve o işte sebat edecektir.

Bu bent aynı zamanda Ziya Paşa'nın ne kadar alçak gönüllü olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Bütün bir bent boyunca yer yer örnek aldığı Bağdatlı Rûhi'den daha kuvvetli söyleyişlerine rağmen onun üstünlüğünü söylemekten de asla çekinmez:

Meydân-ı suhanda yoğiken sen gibi bir er
Bir şâir-i Rûm oldu sana şimdi berâber

"Söz meydanında senin gibi bir er yokken, şimdi bir Anadolu şairi sana eş oldu." diyerek hem Rûhi'nin büyük bir şair olduğunu kabullenir, hem de en azından kendisinin de Rûhi gibi büyük bir şair olduğunu belirtir. Aslında bu söyleyişte Paşa'nın alçak gönüllülüğü yanında övünme payını da gözardı etmemek gerekir.

Ziya Paşa'nın Bağdatlı Rûhi'ye nazire olarak kaleme aldığı bu bendin tamamı gözönüne alındığında gerçekten yer yer Rûhi'yi geride bırakacak güçlü söyleyişlere rastlamak mümkündür. Ancak Paşa'nın aslından daha güzel bir eser ortaya koyduğunu söylemek de biraz insaf ölçülerini aşar gibidir. Hele hele Rûhi'nin yaşadığı dönem, yaşadığı çevre, yetiştirme tarzı dikkate alındığında; devrin her türlü siyasi ve sosyal görünüşünün üzerinde korkmadan, çekinmeden fikirlerini söyleyebilmek, her türlü tenkidi yapabilmek ve bunu asırlar boyu yankılanan bir sesle şiire sokabilmek gerçekten büyük şair işidir. Bu bakımdan Ziya Paşa son beytiyle ona hakkını teslim etmekten çekinmemiştir.

Bağdatlı Rûhi'nin 17 bentlik eserine karşılık Paşa'nın 12 bentlik bu eseri şekil eskiliğine rağmen, taşıdığı yepyeni fikirler bakımından da dikkate değer. Yepyeni bir ruh ve yepyeni bir anlayışla kaleme alınan eser, devrine göre getirdiği yeni kavramlar, yeni söyleyişleri ile Edebiyat Tarihimizin incileri arasına girmiş, Paşa'nın ününe ün katarak, yazarına haklı bir şöhret kazandırmıştır.

KAYNAKLAR

1. ZİYA PAŞA: Tercüben ve Terkihibent, İnk. Kitabevi, İstanbul, 1951.
2. AK, COŞKUN: Bağdatlı Rûhi Divanı-Karşılaştırmalı Metin-1982.